

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 341:34.03:37(=161.2):341.223.1(477-074.(470+571))

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/1>

ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА РОСІЙСЬКОЮ ВЛАДОЮ НА ОКУПОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ В СФЕРІ ОСВІТИ

VIOLATION OF THE RULES OF INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW BY THE RUSSIAN AUTHORITIES IN THE OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE IN THE EDUCATIONAL FIELD

Адамович С.В., д.і.н., професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Питльована В.П., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Автори статті на основі аналізу міжнародних нормативно-правових актів та національного законодавства дали правову оцінку діям російської влади щодо цілеспрямованого руйнування освітньої інфраструктури в Україні, яка включала репресивні заходи щодо українських педагогів та науковців, русифікацію, індоктринацію учнівської та студентської молоді, цілеспрямоване знищення обстрілами освітніх закладів.

На основі вивчення порушень міжнародного та національного права автори статті стверджують, що руйнування освітньої інфраструктури України росіянами унеможлиблює реалізацію права на освіту в Україні як фундаментального права людини. Російські органи влади під час знищення української освіти порушили правові норми «Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права» від 16 грудня 1966 р., Додатку до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі «Положення про закони і звичаї війни на суходолі», Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., оскільки не докладали зусиль для належного функціонування освітніх закладів.

Водночас на окупованих територіях були проігноровані норми Конвенції ООН про права дитини та Закону України «Про освіту» щодо мови навчання і прав корінних народів. Більше того, 31 січня 2024 р. Міжнародний суд ООН своїм рішенням визнав, що законодавча та інша практика Російської Федерації щодо шкільної освіти українською мовою в Криму є «зразком расової дискримінації» відповідно до Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 6 березня 1966 р.

Українські діти в порушення норм Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. та Закону України «Про охорону дитинства» зазнають примусової депортації та перевиховання. Відповіддю на такі дії російської влади стала видача Міжнародним кримінальним судом 17 березня 2023 р. ордерів на арешт двох ключових злочинців В.Путіна та М.Львової-Белової. Зазначимо, що є достатньо правових механізмів для притягнення представників російської влади до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права і національного законодавства через руйнування освітнього середовища в Україні.

Ключові слова: порушення норм міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального права та національного права в освітній галузі російськими окупантами, російська окупація України, русифікація освіти, індоктринація дітей і молоді, знищення росіянами українського освітнього простору, репресії щодо українських освітян і науковців.

Based on the analysis of international legal acts and national legislation the authors of the given article provide a legal assessment of the actions of the Russian authorities concerning deliberate destruction of educational infrastructure in Ukraine, which included repressive measurements against Ukrainian teachers and scientists, russification, indoctrination of pupils and students, and deliberate destruction of educational institutions by shelling.

Based on the violations of international and national law the authors of the article claim that destruction of the educational infrastructure by Russians makes it impossible to implement the right to education in Ukraine as a fundamental human right. During the destruction of Ukrainian education Russian bodies violated the legal norms of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of December 16, 1966, Annex IV of the Convention respecting the Laws and Customs of War on Land, the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of August 12, 1949, as they did not make efforts to ensure the proper functioning of educational institutions.

At the same time, the norms of the UN Convention on the Rights of the Child and the Law of Ukraine "On Education" regarding the language of instruction and the rights of indigenous peoples were ignored in the occupied territories. Moreover, on January 31, 2024, the International Court of Justice ruled that the legislative and other practices of the Russian Federation regarding school education in the Ukrainian language in Crimea constitute a "pattern of racial discrimination" in accordance with the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination of March 6, 1966.

Ukrainian children are being subjected to forced deportation and re-education in violation of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of August 12, 1949 and the International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966, as well as the Law of Ukraine "On Protection of Childhood". The response to such actions by the Russian authorities was the issuance of arrest warrants by the International Criminal Court on March 17, 2023, for two key criminals, V. Putin and M. Lvova-Belova. It should be noted that there are sufficient legal mechanisms to bring representatives of the Russian authorities to justice for violating international humanitarian and international criminal law and national legislation by destroying the educational environment in Ukraine.

Key words: violation of the rules of international humanitarian, criminal and national law in the educational field by Russian occupants, russian occupation of Ukraine, russification of education, indoctrination of children and youth, destruction of Ukrainian educational space by Russians, repressions against Ukrainian teachers and scientists.

Постановка проблеми. Ще у 1917 р. Девід Дж. Хілл у «Американському журналі міжнародного права» писав, що принципи гуманності та «конкретне застосування їх у законах війни – звичаєвих чи конвенційних – не завжди можуть бути реально виконаними, навіть коли вони урочисто прийняті; але вони залишаються стандартами поведінки націй і будуть оцінені думкою людства та отримують вирок історії» [19, с. 133].

Однак громадяни РФ і її влада ігнорує як думку людства так і майбутній вирок історії, і воєнні злочини вже є невід'ємною частиною військової культури росіян. Російська федерація у 2014 р. в результаті анексії Криму і розгортання війни на Донбасі зруйнувала всі міжнародно-правові механізми зі збереження миру в світі, а в 2022 р. розгорнула небачене за масштабами з часів Другої світової війни військове вторгнення в Україну. Серед іншого після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну державні чинники РФ розпочали руйнування освітнього середовища для знищення української ідентичності (витравлювання української культурної спадщини, історії та мови, нав'язування російських наративів, сприяння асиміляції і втрати національної самосвідомості). Російські агресори здійснюють на окупованих територіях русифікацію та індоктринацію дітей і молоді, піддають репресіям українських освітян і науковців. Українські території, що не перебувають під безпосереднім контролем росії знають цілеспрямованого руйнування освітньої інфраструктури – знищення в результаті обстрілів шкіл, дошкільних закладів, вишів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження, свідчення очевидців і дані відкритих джерел дозволяють стверджувати, що руйнацію освіти росіяни використовують як один з гібридних засобів у веденні війни щодо України. Відзначимо, що у 2023 р. дослідники Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я (Хошнуд К., Раймонд Н., Ховарт К.) опублікували працю, яка присвячена російській систематичній програмі перевиховання та усиновлення дітей України [21]. Польська дослідниця І. Замковська аналізує вплив війни на порушення прав людини в чотирьох освітніх середовищах: на території України, на окупованій території, у таборах перевиховання в Російській Федерації та в європейських країнах, що приймають українських біженців. Вона вважає, що освіта є потужним знаряддям війни проти майбутнього української нації [25]. Проблеми застосування міжнародного публічного права в механізмі запобігання порушенням миру в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України торкалися С. Адамович, О. Гнатів, Ю. Микитин [1; 20]. Перспективи притягнення до відповідальності за порушення прав дітей в Україні проаналізувала І. Басиста [2]. Міжнародний досвід та українські реалії захисту прав дітей на окупованих територіях зачеплені в публікації І. Щebetун, Т. Михайліної [16]. Становище дітей на окупованих територіях з 2014 р. і освітній процес в ДНР-ЛНР досліджується О. Караман, О. Хоменко [8; 15]; руйнування освітньої інфраструктури з 2014 р. РФ – І. Грідіною [3]. О. Пашкова на підставі аналізу діяльності воєнізованих таборів в ДНР/ЛНР визначила першорядні аспекти їхньої роботи, особливості функціонування тощо [14]. Проблеми насильства проти українських вчителів; зменшення або повне припинення навчання та деградація інфраструктури на окупованих територіях вивчена у статті Ю. Ненько, О. Орендарчук, Ю. Присяжнюк, О. Шевченко [22]. Спеціальний звіт, який був підготований Human Rights Watch, стосується примусової русифікації освіти на окупованих територіях України [5].

Метою дослідження є правовий аналіз дій російської влади, які спрямовані на цілеспрямоване руйнування освітньої матеріально-технічної бази, карально-репресивні заходи щодо українських науково-педагогічних

кадрів, русифікацію, індоктринацію української учнівської та студентської молоді. Результати дослідження будуть корисними для реалізації міжнародної інформаційної політики державних органів влади України. Крім того, правовий аналіз злочинних дій росіян в освітній галузі буде сприяти протидії пропагандистським кліше російської псевдонауки, що виправдовує російську агресію і продовжує прощтовхувати путінську пропаганду про укрнацистів, звільнення від репресій «руського міра» і т.д.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що агресія Росії поставила під сумнів право на освіту в Україні як фундаментальне право людини в усіх аспектах. Як визначено у заувазі загального порядку № 13 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав від 8 грудня 1999 р., «освіта є як правом людини сама по собі, так і незамінним засобом реалізації інших прав людини» [24].

Одночасно росія, як держава-підписант «Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права» від 16 грудня 1966 р. згідно статті 13 цього пакту повинна була б «поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань» [12].

Відзначимо, що стаття 43 Додатку до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі «Положення про закони і звичаї війни на суходолі» зазначає, що «з фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, по можливості, відновити і забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за виключенням, коли це абсолютно неможливо» [14]. Водночас стаття 50 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. передбачає, що «окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту» [4].

Натомість російська окупаційна влада на окупованих територіях впровадила стандарти освіти держави-агресора щодо українських дітей. Зазначимо, що національне законодавство України кваліфікує такі дії, що здійснюються громадянами України, як дії, що передбачають кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України) і «караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років» [11].

У свою чергу стаття 7 Закону України «Про освіту» визначає мовою освітнього процесу в закладах освіти державну мову [6]. Натомість російські окупанти розгорнули процес згортання навчання українською мовою в освітніх закладах на окупованих територіях. Так, уже після анексії Криму, за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, кількість дітей, які здобувають освіту українською мовою протягом першого року після 2014 р. скоротилася на 80 відсотків, а наступного року відбулося подальше зниження 50 відсотків. Беззаперечно, що такий раптовий і різкий занепад спричинив непомірний негативний вплив на права етнічних українців дітей та їх батьків. 31 січня 2024 р. Міжнародний суд ООН по справі «Застосування Міжнародної конвенції щодо боротьби з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції щодо подолання усіх форм расової дискримінації (Україна проти РФ)» визнав, що законодавча та інша практика Російської Федерації щодо шкільної освіти українською мовою в Криму є «зразком расової дискримінації» відповідно до

Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [18].

Водночас стаття 7 Закону України «Про освіту» гарантує право особам, які належать до корінних народів України, на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу [6]. У свою чергу стаття 29 с) Конвенції ООН про права дитини від 21 грудня 1995 р. передбачає міжнародні зобов'язання Росії щодо «виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає» [10]. Натомість 2023 р. Рада Європи визначила, що після російської окупації Кримського півострова з 2014 р. кримськотатарські учні не мають можливості навчатися рідною мовою, а лише вивчати її як предмет або факультатив, з «недостатньою доступністю, обсягом та якістю освіти» цією мовою [5].

Ще одним напрямком впливу на українських дітей стала, часто без дозволу батьків, примусова депортація та перевиховання українських дітей з окупованих Росією територій у так званих літніх таборах. У цих закладах був акцент на російській мові, інтеграції дітей в російське життя, культуру, суспільство, історію, військову підготовку. Навчальні предмети викладалися за російськими стандартами освіти. Деякі табори були розміщені в регіональних університетах по всій Росії та мали на меті заохотити вступ до цих університетів депортованих українців [25]. Так, згідно виявлених в Ізюмі документів «1–2 особливо зразкових дітей» росіяни планували відправити до табору в Криму, а учнів 7–9 класів – до Белгорода для поширення російської пропаганди [9].

Незаконна політика депортації дітей була визнана воєнними злочинами та створила основу для видачі Міжнародним кримінальним судом 17 березня 2023 р. ордерів на арешт двох ключових підозрюваних В.Путіна та М. Львової-Белової, «за воєнний злочин у вигляді незаконної депортації населення та незаконної переміщення населення з окупованих територій України до Російської Федерації на шкоду українським дітям» [23].

Водночас військову підготовку неповнолітніх із окупованих територій у воєнізованих таборах можна роз-

глядати як порушення статті 30 Закону України «Про охорону дитинства», що забороняє «вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діяч, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діяч і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються» [7]. Зомбування дітей в цьому напрямку свідчить про намір військово-політичного керівництва росії вербувати і використовувати місцеву молодь проти України [14].

Крім того, згідно статті 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни в умовах держави-окупанту «забороняється будь-який тиск чи пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на військову службу» місцевого населення окупованої території [4]. У свою чергу стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. вимагає від держав законодавчо заборонити «будь-яку пропаганду війни законом» і «будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства» [13].

Отже, дії російської влади щодо знищення обстрілами освітніх закладів, фактичного усунення української мови і мов корінних народів з системи освіти та її русифікація, репресії щодо українських педагогів та науковців, депортації та індоктринація учнівської та студентської молоді порушують норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, а також національне законодавство (закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства») і ускладнюють реалізацію права на освіту в Україні як фундаментального права людини. Відповідно притягнення представників російської влади до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права і національного законодавства у сфері освіти повинно відбуватися через національні суди в Україні та міжнародні судові органи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович С., Микитин Ю. Перспективи притягнення до кримінальної відповідальності росіян за воєнні злочини в Україні в контексті реалізації конституційного права на судовий захист. *Проблеми реалізації норм Конституції України в умовах воєнного стану: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 27 червня 2022 р.)*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. С. 94–106.
2. Басиста І. Перспективи притягнення до відповідальності за порушення прав дітей в Україні та злочини щодо дітей, скоєні російськими загарбниками під час широкомасштабної війни, розв'язаної Росією 24 лютого 2022 р. (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом). *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.)*. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 13–17.
3. Грідіна І. М. Освітнянський фронт війни на Сході України. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: історія, політологія. 2016. Вип. 16. С. 199–208.
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 12.09.2024).
5. Есвельд Б. В., Квітка К., Локшина Т. Навчання в окупації: примусова русифікація системи освіти на окупованих територіях України. URL: <https://www.hrw.org/uk/report/2024/06/20/388318> (дата звернення 12.09.2024).
6. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 17.09.2024).
7. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 11.09.2024).
8. Караман О. Л. Соціальні характеристики дітей і молоді – жертв гібридної війни на сході України. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2019. № 1. С. 14–23.
9. Ключко Н. Русифікація освіти на Харківщині: оприлюднено секретні документи окупантів. URL: <https://glavcom.ua/country/science/rusifikatsija-osviti-na-kharkivshchini-oprijjudneno-sekretni-dokumenty-okupantiv-887747.html> (дата звернення 11.09.2024).
10. Конвенція про права дитини від 21 грудня 1995 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 24.09.2024).
11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 23.11.2024).
12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 29.09.2024).
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 02.10.2024).

14. Пашкова О. Воєнізовані табори для неповнолітніх на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей: організаційний і змістовий аспекти роботи. *Український історичний журнал*. 2023. Число 1. С. 20–35.
15. Хоменко О. Довгий тунель без світла в кінці: середня школа на теренах «народних республік» у перший рік російсько-української війни. *Українознавство*. 2016. № 2. С. 8–17.
16. Щebetун І. С. Михайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 33–37.
17. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. / База даних «*Законодавство України*». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 12.09.2024).
18. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). URL: <https://www.icj-cij.org/case/166> (дата звернення 20.09.2024).
19. Hill David J. The Rights of the Civil Population in Territory Occupied by a Belligerent. *American Journal of International Law*, Vol. 11, Issue 1, January 1917, pp. 133–137.
20. Hnativ O. Public International Law in the Mechanism for Preventing Violations of Peace in the Context of an Armed Aggression by the Russian Federation on Ukraine. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol.15. No 02. 293-303.
21. Khoshnood K., Raymond N., Howarth C. Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health. 2023. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data>
22. Nenko Y., Orendarchuk O., Prysiazniuk Y., Shevchenko O. Ukrainian education during War: a scoping. *Revista praxix educacional*. 2023. Vol. 19. № 50. 1–18.
23. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova | International Criminal Court (icc-cpi.int).
24. U.N. Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1999). Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. General comment No. 13 (Twenty-first session, 1999). The right to education (article 13 of the Covenant). URL: <https://undocs.org/E/C.12/1999/10>
25. Zamkowska I. The System of Education as an Instrument of War in the Russia-Instigated. Ukrainian Crisis International. *Journal of Education Reform*. 202, pp. 1–21.